

EEN OPEN ENCLAVE IN

Auteur: Radboud Engbersen

► Ruim tien jaar geleden verscheen de publicatie *Buurten in trek* (1998). In deze publicatie werden tien aansprekende vooroorlogse woonmilieus in Rotterdam beschreven die steeds weer aantrekkelijk bleken te zijn voor nieuwe generaties woonconsumenten. Twee evergreens sprongen eruit: het stadsdorp en de stedelijk enclave. In beiden gevallen ging het om relatief besloten woonmilieus die voor hun bewoners een zekere luwte in de stad boden en hen ook nog zoiets als gemeenschap lieten ervaren. Nadien heeft de enclavestructuur alleen maar aan populariteit gewonnen.

In een ingewikkelde wereld lijkt de enclave uitkomst te bieden. Vooral in gecompliceerde stedelijke omgevingen; in situaties die — zoals dat tegenwoordig ook wel sociologisch wordt geduid — door 'superdiversiteit' worden gekenmerkt. Maar is dat een interessant wenkend perspectief: steden als archipels van enclaves? Elke groep zijn eigen eilandje?

Superdiversiteit

Superdiversiteit drukt uit dat migratiestromen omvatter en complexer zijn geworden. In alle ons omringende verzorgingsstaten is dat zichtbaar. Migrantenstromen van alle mogelijke plaatsen uit de wereld naar deze landen, ook van plaatsen waar de ontvangende samenlevingen historisch niet of nauwelijks banden mee hebben. Ze komen tijdelijk of blijvend en vaak is het nog maar gissen — ook voor henzelf — of hun aanwezigheid tijdelijk dan wel blijvend is. Ze zoeken asiel, laten hun gezinnen overkomen, ze behoren tot de hoogopgeleide kennismigranten of juist tot de laagopgeleide gastarbeiders, ze verdwijnen in de illegaliteit et cetera. Tot de verbeelding sprekende voorbeelden van superdiversiteit zijn te vinden in wereldsteden als New York en Londen, maar ook in Nederland manifesteert zich dit fenomeen al lange tijd.

Voor wie het nog niet weet: 19 procent van de Nederlandse bevolking bestaat op dit moment uit allochtonen (1,7 miljoen niet-westerse, 1,4 miljoen westerse). In de grote steden ligt dit percentage veel hoger en dit geldt helemaal voor tal van stadswijken. Daar is superdiversiteit al heel lang realiteit. Maar hoe gaan we daarmee om?

Wonen met gelijkgestemden

Een van onze reacties op deze complexiteit is volgens een recent advies van de VROM-Raad een groeiende behoefte bij burgers om te wonen te midden van gelijkgestemden. Meer dan vroeger zouden we ons willen omringen met mensen met een zelfde achtergrond, sociaal-economische positie, etniciteit of levensstijl.

hier onder de zon? Het was de socioloog Groenman die al in een opstel uit 1959 wees op het feit dat mensen met sociaal gelijken willen wonen. Soort zoekt soort, schreef hij, mensen begeren te leven met 'their own kind'.

Misverstanden

Moeten we dan Groenman 50 jaar na dato nogmaals zijn gelijk geven en meegaan met de richting die de VROM-Raad aanwijst? Moeten we anders gezegd afstand doen van het ideaal van de gemengde woonwijk? Ja zeggen de sociaal geografen Gideon Bolt en Ronald van Kempen. Het mantra van de mix zou al een halve eeuw in ons land voor misverstanden zorgen. Aan gemengde buurten met een zeer heterogene bevolkingssamenstelling zouden meer nadelen dan voordelen kleven.

Want: te grote verschillen worden dan bij elkaar gebracht, met irritatie, botsingen en minder sociale cohesie tot gevolg. Recent wordt daarbij vaak ook verwezen naar onderzoek van de Amerikaanse socioloog Putnam. Zijn boodschap: hoe meer etnische diversiteit, hoe meer wantrouwen. Bovendien: sociaal-economische verschillen hebben zich natuurlijk altijd al ruimtelijk vertaald. Neem Den Haag. De arme migrantengroepen wonen geconcentreerd in de omgeving van station Holland Spoor, de meer welgestelde kennismigranten (expats) in de wijken op het zand.

Zelfklussers in Rotterdam succesvol

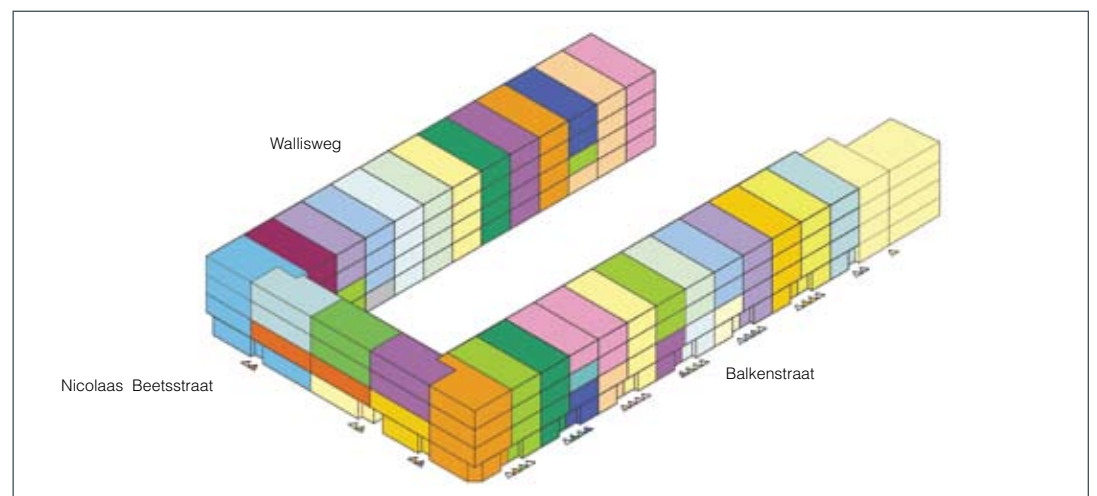
Afgesloten woondomeinen, themawijken en etnische woon-zorgcomplexen zijn daar voorbeelden van. Tegelijkertijd hoeven we van deze bevinding van de VROM-Raad ook niet om te vallen. Hoeveel nieuws is

Enclave

Maar hoe moeten we het fenomeen van de enclave nu precies duiden? Is de enclavevorm het zoveelste bewijs dat menging maar het beste kan worden opgege-

Het Wallisblok (op de luchtfoto rood gemarkeerd), in de wijk Spangen in Rotterdam. Vooroorlogse woningen in een zeer slechte conditie. Om 'niet' verkocht en door een collectief van zelfklussers (de nieuwe bewoners) opgeknapt. Door horizontale en verticale uitbreiding zijn verschillende woonvormen gerealiseerd: appartementen, woonwerkwoonwoningen en stadswoningen.

SUPERDIVERSITEIT?

Gevel voorzijde Wallisblok is ongewijzigd gebleven.

Aan de achterzijde is een nieuwe gevel gemonteerd met een afleesbare indeling, plus extra vloeroppervlak.

ven of maakt een enclavestructuur het juist mogelijk om het ideaal van de gemengde woonwijk overeind te houden? Immers, homogene enclaves blijken te gedijen in zeer heterogene settings. Een interessant voorbeeld is het Wallisblok in Spangen. In de meest mythische probleemwijk van Nederland bleek het mogelijk om via het instrument van het klushuis een groep hoger opgeleiden te verleiden om Spangen tot hun domicilie te maken. Het Wallisblok is een enclave op complexniveau. Het bestaat na renovatie uit 39 moderne stadswoningen rond een grote binnentuin. Deze binnentuin biedt de bewoners ook de kans hun jonge kinderen veilig en onder toezicht buiten te laten spelen. De gemeente Rotterdam had de woningen

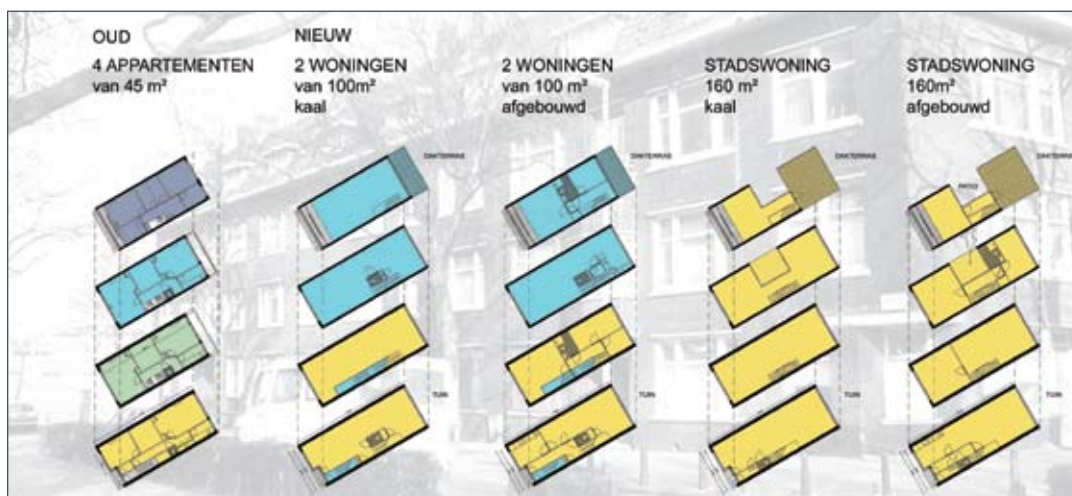
'om niet' beschikbaar gesteld. De bewoners vestigden zich in de kopersvereniging De Dichterlijke Vrijheid en gaven het ontakelde en verslonsde complex via collectief opdrachtgeverschap een tweede leven. De kopers droegen ongeveer tussen de 80.000 en 200.000 euro bij aan de collectieve renovatie en de renovatie van de eigen woning.

De transformatie van het complex als geheel is indrukwekkend, maar ook de verschillende gerealiseerde stadswoningen. Een aantal misstaat in geen enkel modern architectuurblad. Het merendeel van de kopers bestaat uit dertigers, veel van hen passen naadloos in het profiel van de door gemeenten zo stevig omarmde creatieve klasse.

Maatschappelijk geëngageerd

In de film die gemaakt is over Het Wallisblok bast toenmalig burgemeester Opstelten dat 'de bewoners van Spangen er recht op hebben'. Waar hebben ze recht op? Op betrokken hoog opgeleide burens die zich met hen verbinden? Maar staat deze groep met hun gerealiseerde droomhuizen wel met hen in verbinding?

Deze vraag is vooralsnog niet goed te beantwoorden omdat dat niet onderzocht is, maar uit de vele mediaberichten rijst wel het beeld op van een groep bewoners die maatschappelijk geëngageerd is en open staat voor hun multiculturele buurt. Toch weten we uit onderzoek dat dit open staan in de regel niet meer inhoudt dan dat er lichte en veelal vederlichte contacten tussen middenklassengroepen en lagere inkomensgroepen bestaan. Voor het idee dat middenklassengroepen in staat zijn om lagere inkomensgroepen omhoog te trekken, is weinig bewijs te vinden. Daarmee is niet alles gezegd. Lichte contacten kunnen er wel degelijk voor zorgen dat lagere inkomensgroepen baat hebben bij het sociaal en culturele kapitaal van middenklassengroepen — al vertaalt zich dit niet direct zichtbaar in een baan of succesvolle schoolloopbaan. Bovendien: de bewoners van het Wallisblok kunnen er mogelijk wel voor zorgen dat de buurtschool verwit — en dat telt wel voor de maatschappelijke kansen van de veelal allochtone kinderen van Spangen. Bedoelt Opstelten te zeggen dat de inwoners van Spangen recht hebben op een gemengde school? De vraag blijft of dat ook gebeurt. ▶

Nieuw

VISI

in IBIS4Projects

www.ibis.nl of bel 070 301 53 01

De nieuwe achtergevel met dakopbouw in de vorm van dakterrassen.

Gentripunctuur

In het geval van Spangen spreekt men van 'gentripunctuur', op bepaalde plekjes zien we middenklassegroepen aarzelend neerstrijken. Zo is bijvoorbeeld tegenover het Wallisblok de Kleine Kop Vosmaer gerealiseerd, ook een collectief klushuizenproject. En ook daar vinden we relatief veel vertegenwoordigers van de creatieve klasse. Bij oplevering ging opnieuw de vlag uit. Want: weer een bewijs dat Spangen de weg omhoog had ingeslagen. Tegelijkertijd blijft het belangrijk niet alleen de zonnige kanten van gentripunctuur in Spangen te blijven belichten. Daar hebben de bestaande bewoners van Spangen ook recht op. Krijgen zij bijvoorbeeld ook kansen om door te groeien in Spangen op de woningmarkt en krijgen zij ook dezelfde steun bij initiatieven om zich als groep te verbinden? Niet ver van het Wallisblok, in de aanpalende wijk Bospolder is daar een interessant voorbeeld van te vinden. Het project Biz Botuluyuz. In dit project hebben Turkse gezinnen uit de wijk zelf — ook in collectief opdrachtgeverschap — met groot doorzettingsvermogen een complex gerealiseerd met een 'Turks stempel'. Ook Biz Botuluyuz is weer een interessant voorbeeld van een enclave-structuur. Hier zat niet de creatieve klasse aan het stuur, meer eerder de zich emanciperende blue-collar workers uit de Turkse

gemeenschap van Bospolder. Ook in hun geval is het interessant te weten hoe hun verbindingen liggen buiten het wooncomplex. Hoe open is hun enclave?

Maatschappelijke veranderingen

Enclaves zijn geen modern verschijnsel, zo ook de neiging om onder soortgenoten te verkeren. Wel lijkt de keuze voor het wonen in enclavestructuren onder druk van maatschappelijke veranderingen toe te nemen en lijken ze ook andere vormen aan te nemen. De vraag blijft wel hoe open de verschillende enclavevormen ten opzichte van elkaar staan en hoe ze ook fysiek-ruimtelijk ten opzichte van elkaar te situeren (te mengen) zijn. Op welke schaalniveau worden ze gerealiseerd? In Biz Botuluyuz wonen 6 gezinnen, het Wallisblok bestaat uit 39 woningen. Is het ook denkbaar dat enclavestructuren de omvang van een buurt hebben en hoe verhouden zich de verschillende kleine en grote enclaves zich tot elkaar, zodanig dat stadsbewoners in harmonie met elkaar samen leven? ◀

Radboud Engbersen is programmaregisseur bij de Stuurgroep Experimenten Volkshuisvesting (SEV).

"Het project Wallisblok, 'de Dichterlijke Vrijheid', is een woonblok in de wijk Spangen in Rotterdam. Voor een groot deel bestond het blok uit vooroorlogse woningen die in een zeer slechte staat van onderhoud verkeerden. De gemeente Rotterdam zocht naar een mogelijkheid om met het opknappen van dit deel van het blok een impuls te geven aan de verbetering van de gehele wijk.

Hulshof Architecten heeft in opdracht van de gemeente een haalbaarheidsonderzoek uitgevoerd naar de mogelijkheden van deze woningen. Uitkomst hiervan was dat dit blok zich uitstekend leende voor collectief opdrachtgeverschap. Adviesbureau Urbannerdam (voorheen Steunpunt Wonen) heeft in samenwerking met Hulshof Architecten een kopersgroep gevonden die vervolgens opdrachtgever werd.

Hulshof heeft voor de panden een pakket mogelijkheden ontworpen waar de kopers hun eigen woning mee konden samenstellen. De collectieve aanpak gaf financieel meer mogelijkheden. Binnen de gekozen opzet konden verschillende woonvormen gerealiseerd worden, zowel appartementen, woonwerk-woningen als stadswoningen, al naar gelang de koperskeuze. Het verticaal en horizontaal uitbreiden van het woonoppervlak ging uiteraard ten koste van het (oorspronkelijke) aantal woningen. Het blok bestond voor de transformatie uit 99 woningen, 40 woningen na transformatie.

De bouwtechnische staat van de achtergevel was zo slecht dat deze geheel vervangen moest worden. Dit bood de mogelijkheid om het woonoppervlak uit te breiden, individuele gevelindelingen te maken en terrassen aan te brengen op elke gewenste verdieping. Ook zijn een aantal woningen uitgebreid met dakopbouwen en voorzien van dakterrassen. Tevens konden de kopers bepalen of ze de woning kaal opgeleverd wilden hebben om vervolgens zelf voor de afbouw te zorgen, of dat ze dit lieten doen. Bijna iedereen heeft wel wat gedaan, maar echt zelfklussend ongeveer vijftien bewoners. Ongeveer tien bewoners hebben de afbouw zelf gedaan. Gedurende het gehele proces is er een intensieve samenwerking met de kopersgroep geweest.

En daar ligt ook de kracht van dit project. Door gezamenlijk ondernemen ontstaan zaken die 'zelfstandig' niet haalbaar zijn. Wooncomplexen kunnen hierdoor overeind blijven terwijl je die voorheen zou slopen. Gezamenlijk dingen doen, door bundeling van deskundigheid die het collectief met zich meebrengt. Collectief maakt meer voor minder mogelijk. De Dichterlijke Vrijheid heeft zelfs een collectieve tuin gerealiseerd.

Voor wat betreft de leermomenten ofwel de lessen zou je kunnen stellen dat de uitvoering en afspraken in de bouw met de kopers over installatie en afwerking meer aandacht vraagt. Je zou het basiswerk moeten splitsen."